

УДК: 159.923.2 – 053.6.

ЛАВРІНЕНКО Віталій Анатолійович

аспірант кафедри психології

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка

ОСОБЛИВОСТІ СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ ІЗ НЕФОРМАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ АГРЕСИВНОЇ ТА РОМАНТИКО-ЕСКАПІСТСЬКОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

У статті аналізуються особливості ціннісно-смыслової сфери підлітків із неформальних об'єднань агресивної та романтико-ескапістської спрямованості. Представлені актуальні наукові дослідження специфіки становлення ціннісно-смыслової сфери підлітків та впливу субкультур на осмислення життя молоді. Проаналізовані результати дослідження смисложиттєвих орієнтацій, вираженості смисложиттєвої кризи, структурних та змістовних компонентів смислової сфери підлітків із субкультур різної спрямованості. Визначений вплив дискурсів субкультури на формування смислової сфери підлітків.

Ключові слова: *смыслова сфера, неформальні об'єднання, структурні та змістовні аспекти смислової сфери особистості, дискурси субкультури.*

Постановка проблеми. Дослідження особливостей смислової сфери підлітків-неформалів набуває особливої актуальності останнім часом. Це пов'язано з властивою сучасному суспільству ціннісно-смысловою кризою, яка пронизує усі сфери людського буття і призводить до проявів життєвої дезорієнтації молоді. За умов суттєвих змін у суспільстві, що відображають переорієнтацію цінностей, комерціоналізацію життя та плюралізм ідей, відбувається поширення молодіжних субкультур. Комунікативний досвід підлітка, отриманий внаслідок активної участі у діяльності неформальних угруповань впливає на його осмислення життя, визначає структурну організацію та змістовне наповнення його ціннісно-смыслової сфери.

У контексті вивчення впливу активності у неформальних об'єднаннях на становлення ціннісно-смыслової сфери підлітків особливого значення набуває необхідність диференціювання представників субкультур за спрямованістю, що доводиться результатами попередніх досліджень автора. Зокрема, мова йде про необхідність врахування субкультурних дискурсів, що виступають основою для осмислення життя підлітками, відмінних у неформальних об'єднаннях різної спрямованості. Так, сукупність смислових настанов у ідеології агресивно спрямованих субкультур, яка значною мірою

засвоюється підлітками і визначає їх ціннісно-сміслові орієнтації, суттєво відрізняється від смислових засад романтико-ексapistських неформальних рухів.

Мета даної статті – проаналізувати особливості смислової сфери підлітків із неформальних угруповань різної спрямованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для розгляду особливостей смислової сфери підлітків із неформальних об'єднань різної спрямованості особливе значення мають два напрямки психологічних досліджень. Дослідження першого напрямку (І.С. Булах, І.В. Пустовалов, М.М. Рева, Ю.М. Сошина) відображають актуальні наукові погляди на становлення ціннісно-сміслової сфери підлітків. Дослідження другого напрямку (М.О. Белашова, Ю.В. Гришук, Л.Д. Заграй, Ю.О. Лисенко, В.І. Мироненко) відображають сучасне бачення специфіки молодіжних субкультур науковцями, їх ролі у осмисленні життя сучасних підлітків.

Підлітковий вік являє собою складний та критичний етап у становленні особистості, коли особливо активно розвивається ціннісно-сміслова сфера. Якісні показники становлення смислової сфери підлітків визначаються характером їх самооцінювання, рефлексії, успішності реалізації соціальних контактів, що узагальнюються в ціннісно-сміслових орієнтаціях, окресленні ідентичності, особистісної позиції, світогляду і життєвому проектуванні підлітків. У становленні смислової сфери підлітків особливу роль має самооцінювання. Так, І.С. Кон [6] розглядає самооцінювання підлітків як сукупність своєрідних когнітивних схем, які узагальнюють минулий досвід особистості і організують нову інформацію відносно різних аспектів *Я* дитини. Т.А. Яновська [22], відмічає протилежні тенденції, властиві підліткам. З одного боку – їм властиві реалістичність самооцінки та розвинута рефлексія, з іншого – максималізм в оцінках подій та деяка схильність до завищеної самооцінки. Поєднання цих тенденцій відображає протиріччя, властиве особистості підлітка – виражене прагнення до самопізнання та пізнання інших на тлі відсутності соціального досвіду та, як наслідок, неадекватного бачення власного *Я*.

У сучасних психологічних дослідженнях визначаються різні чинники становлення ціннісно-сміслової сфери підлітків. Так, І.С. Булах [2] розглядає становлення ціннісних орієнтацій підлітків у контексті становлення їх особистісної позиції, яка формується на перетині «зовнішнього становища» та «внутрішньої позиції» підлітка. Дослідники Л.В. Гончар, Т.В. Кравченко, І.М. Мачуська, [21] акцентують увагу на вагомості сімейного спілкування для становлення цінностей підлітків, їх ціннісного ставлення до взаєморозуміння, що відображає властиве підліткам прагнення до психологічного єднання з

оточуючими. У дослідженні Ю.М. Сошиної [17] наголошується на єдиному впливі статево-рольового самовизначення, соціальної ідентифікації та диференціації, актуальних соціально-політичних змін суспільства у становленні ціннісних орієнтацій підлітків. У моделі розвитку ціннісно-сислової сфери підлітка, запропонованій І.В. Пустоваловим [13], підкреслюється єдність механізмів ідентифікації, інтеріоризації та екстеріоризації, що об'єднують мотиваційно-потребовий, емоційно-оцінний і поведінковий компоненти психіки підлітка і реалізуються через цінність його взаємодії з оточуючими та розвиток механізмів смислоутворення.

Серед переважаючих цінностей сучасних підлітків визначаються вагомість: інтимного спілкування і визнання з боку оточуючих (І.С. Булах [2]); свободи, незалежності, сміливості у відстоюванні власної думки, розваг, активного життя і чуйності (Ю.М. Сошина [17]). Дані цінності, як зазначає Т.Є. Тітова [19], визначаючи зв'язок між ціннісно-сисловою сферою та саморегуляцією особистості, можуть бути декларованими чи реальнодіючими. Якщо дані цінності для є декларованими, то вони виступають у вигляді ціннісних уявлень, які виникають у результаті ідентифікації та інтеріоризації суспільних цінностей, але не мають реальної спонукальної та регуляторної сили. У випадку, коли цінності є реальнодіючими, вони виступають як власне ціннісні орієнтації, що виникають не лише як наслідок інтеріоризації та ідентифікації суспільних цінностей, а й їх інтерналізації. Це, по суті надає їм особистісного смислу та, як наслідок, регуляторного характеру.

Г.О. Вайзер [3] зазначає, що процес психічного розвитку особистості підлітка має ознаки початку становлення психологічної зрілості, характеризується ієрархізацією мотивів, формуванням узагальненого відношення до життя, відбудовою єдиної життєвої лінії. На основі властивих підліткам ціннісно-сислових орієнтацій формується їх світогляд, що за І.Г. Тітовим [18], забезпечує світорозуміння, спрямованість активності суб'єкта на співвіднесення та узгодження своєї людської сутності зі смисловою будовою реального світу та визначає вчинкові форми вільного та відповідального самоздійснення людини як особистості.

Вагомим показником зрілості ціннісно-сислових орієнтацій підлітків є узгодженість їх життєвої перспективи. За словами М.М. Реви [14], підлітки часто мають деформовані уявлення про свою життєву перспективу, демонструють байдужість до майбутнього. Відсутність розвиненої часової перспективи в підлітковому віці становить причину почуття безнадійності, самотності, що актуалізує необхідність вивчення особливостей становлення ціннісно-сислової сфери у даному віці. Беззмістовність існування підлітків часто

виступає детермінантою їх входження до неформальних угруповань різної спрямованості.

У сучасних дослідженнях проблема молодіжних субкультур розглядається з різних точок зору. Одними із найбільш типових завдань, що постають перед науковцями при вивченні субкультур, є їх співвідношення із пануючою у суспільстві культурою та вплив на становлення молодої особистості. Вирішуючи такі завдання, науковці визначили, що: взаємодія різних субкультур відзначається на загальному рівні розвитку культури суспільства, а молодіжна субкультура відіграє особливе значення в її динаміці (Ю.О. Лисенко [9]); молодіжна субкультура відіграє роль специфічного «каналу зв'язку» між особистістю і суспільством (С.І. Левікова [7]); неформальні угруповання, з одного боку, відображають протистояння молоді пануючим у суспільстві нормам, а з іншого – є механізмом утворення нових цінностей молоді (Т.В. Новак [12]); субкультури відображають особливий спосіб соціалізації молоді, неможливий у сім'ї, підкорений не «протекторату дорослих», а стихійному формуванню (К.В. Седих, В.Ф. Моргун [15]).

Активне розгортання підліткових субкультур коріниться в сучасних суспільних процесах, які характеризуються рядом радикальних змін. Ці зміни, на думку К.В. Седих [16], реалізуються під впливом чинників, до яких вона відносить: 1) перманентний нігілізм, як психологічну основу трансформації суспільної свідомості; 2) постійну маніпуляцію людською свідомістю як норму суспільного життя; 3) філософію маркетингу як творця цінностей Суспільства споживання. Гостро відчуючи такі зміни у суспільній свідомості, молоді люди усвідомлюють, що властиві їм цінності (повага один до одного, дружба, самостійність) не завжди можуть бути реалізовані у сучасному суспільстві Споживання. Тому, підлітки обирають субкультури як альтернативний сім'ї та школі спосіб «входження у доросле життя».

Узагальнення досліджень дозволяє виокремити такі соціально-психологічні детермінанти вступу підлітків до неформальних утворень: прагнення до самореалізації; засвоєння нових соціальних ролей; сімейні конфлікти; підліткова афіліація; протиставлення себе нормам формальної групи і конфлікти в ній, тощо. Проте, розглядаючи неформальні об'єднання агресивної та романтико-екскапістської спрямованості, доцільно звернути увагу на таких детермінантах вступу підлітків до субкультур як ідеологічне вербування та сприйняття молодіжних рухів як прояв життєвого романтизму. Образ міцного, кремезного хлопця, який нічого не боїться, може надихнути підлітка вступити до різних неформальних угруповань, як наприклад: «футбольні фанати», «скін-хеდი». Жорстка ідеологічна прихильність

до певного «кодексу честі» може вдаватися молодій людині романтичною, зробити її більш привабливою для інших, підвищити соціальний статус. Ідеологічне вербування, як спосіб соціально-психологічного впливу нерідко змушує підлітків вступати до неформальних угруповань, як правило, антисоціальної спрямованості. Вербування молодих людей відбувається за певними технологіями, які, фактично, збігаються із механізмом впливу при агітації до деструктивних культових угруповань. Так, О.А. Ліщинська [10], визначає такий алгоритм вербування: прилаштування вербовщика до актуальних потреб об'єкта, дезорганізація його ціннісно-сміслової сфери за допомогою деструктивної ідеології та психологічного насильства, переорієнтація діяльності об'єкта на потреби культу, вступ об'єкта до угруповання. Підлітки, не маючи самостійної точки зору, легко піддаються цьому впливу.

Вивчення особливостей смислової сфери підлітків саме із агресивних та романтико-ескапістських неформальних угруповань продикувано, по-перше, збільшенням численності цих неформальних груп порівняно з представниками інших об'єднань; по-друге, особливо вираженим впливом суспільно-політичної кризи на представників цих субкультур. Це реалізується шляхом формування ціннісно-смілової свідомості, ставлення до себе і життя підлітків під впливом актуальних субкультурних дискурсів. Вони являють собою прототипи бачення оточуючого світу підлітками різних неформальних об'єднань.

Представники романтико-ескапістських груп (до яких відносять «готів, «емо», тощо), переважно конструюють власний внутрішній світ під впливом розцінення оточуючої дійсності, як позбавленої смислу. Така молодь у світоглядних переконаннях акцентує увагу на власному відчуженні від соціуму. У дослідженні Л.Д. Заграй [5] відзначається вплив ціннісно-смілової кризи сучасного суспільства на самоконструювання представників субкультури готів. Їх сприйняття життя та самих себе, на думку автора, керується «депресивними» смислами, схемами, що сконструйовані та транслуються у межах субкультури, які звужують простір для самоконституювання, ускладнюють процес створення власних схем самовиявлення. Як зауважує Ю.В. Гришук [4], представникам таких субкультур часто властива віктимна поведінка, схильність до адикцій, направлена на подолання підліткових комплексів у соціальній взаємодії.

Натомість, конструювання наративів підлітків із агресивних неформальних об'єднань відбувається, переважно, під впливом субкультурних прототипів у вигляді реалізації своїх намірів на активне та агресивне самовираження, розцінення світу як простору для реалізації своїх прагнень при умові постійної боротьби з «ворогами»,

які заважають самореалізації молоді. Значним атрибутом таких субкультур є девіантна поведінка, яка може виступати як ритуал залучення (ініціації) до субкультури, елемент символічного світу субкультури, тощо (О.С. Товканець [20]). Представникам цих груп властиві достатньо специфічні ціннісно-сміслові орієнтації, що організовують їх сприйняття життя, відображаючи ідеологію субкультури. Так, у дослідженні В.І. Мироненко [11] визначені орієнтація представників праворадикальних субкультур на прояви агресивності до оточуючих, що регламентуються ідеологією субкультури і виступає результатом незадоволеності життям підлітків до вступу до субкультури, низьким рівнем осмисленості життя. М.О. Белашова [1] зазначає, що негативний зміст епатажних, радикальних та агресивних підліткових субкультур, на її думку, пов'язаний із відсутністю позитивних ціннісних установок, соціальною пасивністю поведінкових моделей, що виражається у формуванні аморфної системи цінностей, розмитой ідентичності та асоціальних форм поведінки.

Отже, не зважаючи на значну увагу дослідників до особливостей формування цінностей молоді із різних субкультур, окремі аспекти даного питання потребують подальшого наукового розгляду. Зокрема, вагомим є завдання вивчення не системи цінностей чи особистісних рис неформалів загалом, а цілісного дослідження структурних та змістовних характеристик ціннісно-смісловій сфері підлітків із конкретних неформальних угруповань, що і зумовило актуальність здійсненого емпіричного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричне дослідження смислової сфери підлітків із агресивних та романтико-ескапістських неформальних рухів проведене з використанням методик: «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (Д.О. Леонтьєв); «Методика межових смислів» (Д.О. Леонтьєв); «Опитувальник смисложиттєвої кризи» (К.В. Карпинський) та якісного феноменологічного інтерв'ю з нарративним аналізом. Емпіричною базою дослідження виступала вибірка, до якої увійшли 90 підлітків (44 з яких входять до неформальних об'єднань «емо» та «готи») і є представниками романтико-ескапістських субкультур; і 46 представників субкультур «футбольні фанати» та «скін-хеди», які є представниками неформальних об'єднань агресивного спрямування).

Результати дослідження засвідчують, що підлітки із субкультур різної спрямованості мають відмінні показники смисложиттєвих орієнтацій (таблиця 1), визначені за методиками «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (Д.О. Леонтьєв) та «Опитувальник смисложиттєвої кризи» (К.В. Карпинський).

Таблиця 1

**Особливості смисложиттєвих орієнтацій підлітків
зі субкультур різної спрямованості**

Показники СЖО	Середнє значення		χ^2
	Представник і агресивних субкультур	Представники романтико- ескапістських субкультур	
Осмиленість життя	95±11	38±13	12,344 (p<0,01)
Цілі в житті	35±5	16±3	11,267 (p<0,01)
Процес життя	34±3	14±4	10,865 (p<0,01)
Результативність життя	22±4	11±3	10,726 (p<0,01)
Локус контролю - Я	10±5	8±3	3,216
Смисложиттєва криза	38±12	87±9	12,547 (p<0,01)

Як свідчать дані табл. 1, представникам субкультур різної спрямованості властиві відмінні смисложиттєві орієнтації. Зокрема, представники агресивних субкультур характеризуються більш осмисленим ставленням до життя (що властиво 41% таких досліджуваних), наявністю чітко визначених життєвих цілей, розумінням логіки життєвих вчинків та позитивним емоційним ставленням до минулого відрізка життя. Для представників романтико-ескапістських субкультур характерне менш осмислене ставлення до життя (71% представників цієї групи мають низький рівень його осмиленості), відсутність життєвих цілей, суб'єктивна не задоволеність життям та відсутність розуміння його логіки. При цьому, усі досліджувані характеризуються достатньо низьким показником локусу контролю Я у осмиленні життя, не розцінюють себе як смисловий центр світу, мають екстернальний локус контролю.

Представники субкультур різної спрямованості характеризуються відмінними показниками смисложиттєвої кризи. Так, підлітки із романтико-ескапістських неформальних угруповань характеризуються більш вираженими ознаками кризи у ціннісно-смисловому осягненні життя (85% таких досліджуваних мають високий рівень її прояву), порівняно з представниками агресивних субкультур (серед яких смисложиттєві криза характерна для 28%). Підлітки-неформали із вираженою смисложиттєвою кризою сприймають своє життя як нудне, нецікаве, непродуктивне, безцільне, непослідовне і недостатньо організоване. Пошук і реалізацію сенсу життя вони вважають марною і навіть шкідливою справою, намагаються уникати думок про власне життя і його смисл. Натомість, підлітки з низькими показниками смисложиттєвої кризи (серед яких більшість – представників агресивних угруповань) сприймають життя як підкорене цілі та опосередковане їх смислами і цінностями. Вагому роль у

феноменології підліткової смисложиттєвої кризи відіграють дискурси субкультури, що істотно відрізняються у представників субкультур різної спрямованості.

Показники смисложиттєвих орієнтацій представників різних субкультур конкретизовані за методикою граничних смислів (Д.О. Леонтєв), результати проведення якої представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

***Змістовні та структурні показники смислової сфери підлітків
зі субкультур різної спрямованості***

Показники смислової сфери	Середнє значення		U
	Представники агресивних субкультур	Представники романтико-ескапістських субкультур	
Кількість граничних категорій	2,03±0,05	3,52±0,08	148 (p≤0,05)
Кількість вузлових категорій	1,78±0,1	2,31±0,3	197
Індекс зв'язаності	0,87±0,05	0,65±0,2	156 (p≤0,05)
Продуктивність	12,7±1,2	14,6±2,2	151 (p≤0,05)
Середня довжина смислових ланцюгів	7,5±0,4	8,6±0,9	208
Децентрація	0,09±0,08	0,12±0,03	214
Рефлексивність	0,12±0,07	0,28±0,3	126 (p≤0,01)
Негативізм	0,385±0,05	0,412±0,2	213

Як видно з табл. 2, підлітки із субкультур різної спрямованості відрізняються за змістовними та структурними показниками смислової сфери. Зокрема, підліткам із агресивних субкультур властива більша зв'язаність смислової сфери, як показник її структурної організації, порівняно з представниками романтико-ескапістських субкультур. Це свідчить про більш високий рівень узгодженості вузлових та граничних смислових категорій, які використовують ці підлітки в осмисленні життя. Загалом, осмислення життя підлітків із агресивних субкультур відбувається з використанням меншої кількості граничних та вузлових категорій, достатньо спрощене. Натомість, представникам романтико-ескапістських неформальних угруповань властивий нижчий показник зв'язаності смислової сфери при більш вираженій її продуктивності. Вони, осмислюючи життєві події, використовують більшу кількість смислових категорій, мають більш розгалужену систему особистісних смислів, які, однак, часто не зводяться до єдиних граничних категорій, що могли б забезпечити ефективну смислову регуляцію життя підлітків.

Основною відмінністю змістовних показників смислової сфери даних субкультур є показник рефлексивності, який більше властивий представникам романтико-ескапістських неформальних угруповань. Ці досліджувані більше схильні до рефлексивного осягнення смислу життя, вчинків інших людей та власної поведінки. Проте, надміру розвинута рефлексія представників даних субкультур не призводить до чіткого осмислення життя, а виражається у пошуках негативних сторін власної особистості, сумнівах у власній компетентності у житті і спілкуванні, що виступають специфічними проявами підліткової кризи і результатом поєднання підвищеного самоінтересу з негативним ставленням до свого Я підлітків. Серед представників агресивних субкультур показник рефлексивності менший, що свідчить про їхню менш виражену критичність відносно своїх вчинків та психологічних якостей, поведінки і життя загалом. Також, виявлені дві загальні тенденції в осмисленні життя підлітків із субкультур різної спрямованості – знижений показник децентрації та підвищений негативізм в оцінці життєвих подій і вчинків.

Виявлено, що підлітки із субкультур різної спрямованості використовують схожі граничні смисли при інтерпретації життєвих подій, що доводиться відсутністю статистичної відмінності за порівнянням розподілу категорій досліджуваних ($U=568$). До найбільш загальних смислових категорій, які регулюють життя підлітків не залежно від їх приналежності до субкультури, відносяться «самостійність», «незалежність», «свобода», «дорослість», «самопрезентація», «дружба» та «спілкування». Ці смисли відображають найбільш вагомі сфери життя підлітків і охоплюють семантику ключових особистісних новоутворень та провідної діяльності даного віку. Визначено, що представники неформальних об'єднань агресивного спрямування більше схильні використовувати категорію «відчувати єдність з іншими», ніж підлітки із романтико-ескапістських субкультур ($\phi = 1,91, p \leq 0,05$), які частіше використовують категорію «страждати» ($\phi = 3,45, p \leq 0,01$). Відповідно, підлітки із субкультур романтико-ескапістської спрямованості внаслідок надмірного рефлексивного зацікавлення власним внутрішнім світом більше орієнтовані на власних негативних емоціях, ніж підлітки із агресивних субкультур, які у неформальній активності задовольняють потребу у приналежності до групи.

Окрім цього, нами порівняні смислові конструкти, які описують роль субкультури у житті підлітків, що визначено за результатами проведення якісного феноменологічного інтерв'ю з нарративним аналізом (таблиця 3).

Таблиця 3

**Смислові конструкти, які використані підлітками
для опису ролі субкультур у їх житті**

Смислові конструкти	1 група	2 група	ϕ
«почуття впевненості»	41%	20%	2,19 ($p \leq 0,05$)
«простір для спілкування»	39%	45%	0,57
«знаходження однопумців»	39%	35%	0,39
«навчатися осмислювати життя»	37%	28%	0,91
«стати сильнішим»	33%	6%	3,45 ($p \leq 0,01$)
«пошук психологічної підтримки»	30%	42%	1,19
«самовираження»	25%	26%	0,1
«визначення «своїх» людей»	20%	15%	0,63
«представлення свого «Я»»	15%	23%	0,97
«доведення унікальності»	9%	32%	2,81 ($p \leq 0,01$)
«розуміння почуттів»	6%	37%	3,85 ($p \leq 0,01$)
«втеча від проблем»	3%	35%	4,35 ($p \leq 0,01$)
«відмежування від батьків»	3%	18%	2,5 ($p \leq 0,01$)
«спосіб проведення часу»	3%	3%	0
«можливість проявити страждання»	0%	15%	3,77 ($p \leq 0,01$)

Примітка: 1 група – представники агресивних субкультур, 2 група – представники романтико-ескапістських субкультур.

Як видно з таблиці 3, для підлітків субкультура є «простором для спілкування», «місцем для знаходження однопумців» та спільнотою, що забезпечує осмислення життя, надає психологічну підтримку і можливість самовираження. При цьому, виявлені відмінності в оцінці ролі субкультур у житті підлітків із неформальних груп різної спрямованості. Так, для підлітків із агресивних угруповань субкультура дає почуття впевненості і сили, що досягається шляхом отримання психологічної підтримки та реалізується у стосунках єдності членів субкультури. Дані смислові конструкти, імовірно, походять від дискурсів, запропонованих у таких субкультурах. Ці дискурси в групах «скін-хедів» та «футбольних фанатів» виражаються у гаслах: «У єдності наша сила!», «Доки ми разом, нас не здолати!» тощо. Дані гасла, будучи наскрізною темою музичних творів, спеціальної літератури, задають для послідовників субкультур такий дискурс, в якому субкультура сприймається не просто як простір для спілкування і самореалізації, а як найбільш вагоме та життєво необхідне соціального оточення, що має ознаки самодостатності та пріоритету.

Роль субкультури романтико-ескапістської спрямованості у житті підлітків відображає смислові установки підлітків на втечу від проблем у неформальне об'єднання, де вони спроможні проявити свої особистісні риси, отримати емоційну підтримку та співпереживати

один одному. Такі смислові дискурси субкультури виражаються в культивуванні смисложиттєвої кризи та необхідності страждання.

Специфіка дискурсів, які задаються у субкультурі, знаходить своє вираження в самоописах підлітків, що представлені у таблиці 4.

Таблиця 4

Смислові конструкти, які використані підлітками для опису власного «Я»

Смислові конструкти	1 група	2 група	φ
«самостійний»	41%	34%	0,69
«прагну спілкування»	39%	53%	1,34
«сильніший за інших»	39%	3%	4,74 (p<0,01)
«конфліктую з оточуючими»	37%	15%	2,43 (p<0,01)
«незалежний від оточення»	36%	25%	1,14
«налаштований на доведення інтересів»	33%	12%	2,45 (p<0,01)
«направлений у майбутнє»	32%	3%	4,06 (p<0,01)
«компетентний у справах»	27%	6%	2,83 (p<0,01)
«організований у справах»	25%	3%	3,31 (p<0,01)
«прагну розвиватися»	25%	9%	2,07 (p<0,05)
«незламний»	25%	0%	4,96 (p<0,01)
«інші мене не розуміють»	23%	42%	1,94 (p<0,05)
«відчуваю труднощі»	17%	56%	3,98 (p<0,01)
«відрізняюсь від інших»	17%	53%	3,7 (p<0,01)
«цікавий для інших»	12%	15%	0,41
«переживаю кризу»	12%	43%	3,43 (p<0,01)
«переживаю через те, як сприймуть»	11%	25%	1,75 (p<0,05)
«одинока людина»	9%	56%	5,13 (p<0,01)
«не впевнений у силах»	3%	41%	4,93 (p<0,01)
«не знаю, що головне у житті»	3%	32%	3,79 (p<0,01)
«слабкий»	3%	21%	2,86 (p<0,01)

Примітка: 1 група – представники агресивних субкультур, 2 група – представники романтико-ескапістських субкультур.

Як видно з таблиці 4, описи власного «Я» представників субкультур різної спрямованості мають суттєві відмінності. Так, підлітки із агресивних угруповань описують своє «Я», акцентуючи увагу на силі, прагненні до протистояння і самоствердження, успішності, компетентності у різних сферах діяльності, виражених вольових якостях. Натомість, представники романтико-ескапістських субкультур, описуючи своє Я, акцентують увагу на смисловій загубленості, життєвій дезорієнтації, слабкості, невпевненості, самотності, залежності від соціуму із одночасним прагненням диференціюватися від нього. При цьому, загальними для усіх досліджуваних є смислові конструкти, які відображають прагнення підлітків до спілкування, самостійності і незалежності.

Узагальнюючи, можемо стверджувати про певний вплив дискурсів субкультур різної спрямованості на осмислення життя підлітками, що відображено у таблиці 5. Параметри порівняння дискурсів субкультур визначені на основі аналізу результатів здійсненого дослідження та узагальнення положень про вплив соціального оточення на ставлення смислової сфери особистості. Зокрема, параметри «структурний характер смислової сфери» та «оцінка смисложиттєвої кризи» визначені на основі якісного аналізу результатів проведених методик «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (Д.О. Леонт'єв), «Методика межових смислів» (Д.О. Леонт'єв) та «Опитувальник смисложиттєвої кризи» (К.В. Карпинський); інші параметри сформульовані на основі узагальнення найбільш вагомих, на думку автора, аспектів опису власного *Я* підлітками та ролі субкультури у їх житті, що визначені при наративному аналізі інтерв'ю досліджуваних.

Таблиця 5

Порівняння смислових дискурсів субкультур агресивної та романтико-ескапістської спрямованості

Параметри впливу дискурсів	Агресивні субкультури	Романтико-ескапістські субкультури
Ключова смислова установка	Установка на психологічну єдність і самодостатність руху	Установка на розуміння та підтримку
«Смислоутворююча» ідея	Культивування сили у всіх її проявах	Культивування беззмістовності і слабкості людського «Я»
Структурний характер смислової сфери	Спрощеність смислової системи за рахунок дискурсів субкультури, що задаються	Диференційованість смислової системи через відкрите питання про пошук сенсу життя
Напрямок активності особистості	Установка на необхідність самозміни («свобода для...»)	Установка на втечу від проблем у субкультуру («свобода від...»)
Оцінка смисложиттєвої кризи	Заміна кризи ідеологічними постулатами	Пропагування та розгортання відкритої смисложиттєвої кризи

Як представлено в таблиці 5, субкультури різної спрямованості представляють їх послідовникам відмінні смислові дискурси, що задають певні напрямки осмислення життя. Механізм впливу дискурсів субкультури на формування смислової сфери підлітків включає різні форми інтеріоризації та інтерналізації актуальних для підлітків дискурсів у процесі їх участі у діяльності неформальних угруповань, що відбувається відповідно до принципу «буттєвого опосередкування смислової реальності», запропонованого

Д.О. Леонтьєвим [8]. Ідеологія субкультури через музичні тексти, лозунги, зміст відповідної літератури та особистий приклад інших представників неформальної групи, представляє «шаблони осмислення» життя, спілкування та власного Я, які мають особливе значення у процесі міжособистісної взаємодії та рефлексії підлітків. Так, субкультурні дискурси задають навіть структурний характер смислової сфери учасників, хоча, зрозуміло, що диференційованість та впорядкованість системи особистісних смислів формується в результаті осмислення життя самої людиною. У даному випадку субкультура представляє підлітку «шаблон осмислення», згідно з яким: або не треба намагатися віднайти смисл життя, адже він чітко заданий ідеологією субкультури («захищати людей своєї нації чи раси»), «відстоювати честь свого клубу», тощо, як у представників агресивних субкультур), або є необхідність максимально активізувати власну «смыслепошукову» активність у депресивно-рефлексивному стилі (виражається в ідеях «життя не має смислу», «єдине, що має людина – страждати від беззмістовності», тощо, як у представників романтико-ескапістських субкультур). Відповідно до заданих у субкультурі дискурсів відбувається вплив і «смыслеутворюючої» ідей, і смислової установки у поведінці представників неформальних угруповань, які конструюють систему власних особистісних смислів відповідно до заданих рухом «смыслових шаблонів».

Висновки та перспективи подальших розвідок. Підліткам із субкультур різної спрямованості властиві структурні та змістовні відмінності смислової сфери. Прояви цих відмінностей об'єднують особливості типових механізмів побудови смислової системи у підлітковому віці (інтеріоризації та інтерналізації цінностей і смислів, здійснення рефлексії та якість самооцінки, тощо) та вплив дискурсів субкультури на становлення смислової сфери її учасників через задані «смыслові шаблони». Встановлено, що підліткам із субкультур агресивної спрямованості властиві більша осмисленість життя, його смислова регуляція, відсутність смисложиттєвої кризи, що поєднується з низьким ступенем диференційованості їх смислової сфери. Для них субкультура дає почуття психологічної єдності і сили, що задаються її типовими «смысловими шаблонами». Переважаючі смислові конструкти таких підлітків охоплюють семантику сили, прагнення до протистояння і самоствердження, успішності, компетентності у різних сферах діяльності, виражених вольових якостей, що сформовані відповідно до смислових установок субкультури на протистояння, чітке слідування ідеологічним постулатам та прояви сили особистості.

Натомість, смислова сфера підлітків із романтико-ескапістських субкультур характеризується низьким рівнем осмисленості процесу

життя, відсутністю його цілі та результативності, вираженою смислотворчою кризою. Цим підліткам властива достатньо розгалужена система особистісних смислів, які, однак, не зводяться до єдиних смислових категорій та не забезпечують смислову регуляцію поведінки. Їх осмислення життя відбувається з урахуванням «смислових шаблонів» субкультури, які направлені на культивування безмістовності людського існування, неможливості знайти сенс життя і, як наслідок, необхідності постійного страждання. Для цих підлітків субкультура є способом втечі від проблем та групою, що дає підтримку у рефлексивному осягненні світу та власного Я.

Встановлено, що смислова сфера представників неформальних угруповань формується під впливом дискурсів субкультури, які реалізуються у відповідних «смислових шаблонах», смислових установках, тощо. Проте за результатами здійсненого дослідження залишаються чітко не визначеними складові процесу та механізми впливу дискурсів субкультури на формування смислової сфери підлітків, що і виступатиме предметом подальших досліджень автора.

Список використаних джерел

1. Белашова М.О. Подростковые субкультуры в современной России: автореф. дисс. канд. социол наук: 22.00.06 – «Социология культуры» / М.О. Белашова. – Ставрополь, 2011. – 22 с.
2. Булах І.С. Ціннісні орієнтації в контексті особистісної позиції сучасного підлітка / І.С. Булах // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2009. – Вип. 1. – С. 115–131.
3. Вайзер Г.А. Смысл жизни и двойной кризис в жизни человека / Г.А. Вайзер // Психологический журнал. – Т19. – №5. – 1998. – С. 3–14.
4. Гришук Ю.В. Підліткова субкультура: психологічні та соціально-групові особливості / Ю.В. Гришук // Освітлогічний дискурс. – 2014. – №3 (7). – С. 38–46.
5. Заграй Л.Д. Рефлексивно-депресивний стиль життя готів / Л.Д. Заграй // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наук. праць інституту психології імені Г.С. Костюка НАПНУ. – 2012. – Т. XIV. – Ч. 6. – С. 168–175.
6. Кон И.С. Открытие «Я» / И.С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
7. Левикова С.И. Две модели динамики ценностей культуры (на примере молодежной субкультуры) / С.И. Левикова // Вопросы философии. – 2006. – №4. – С. 71–79.
8. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2003. – 487с.
9. Лисенко Ю.О. Взаємодія субкультур у культурі суспільства / Ю.О. Лисенко // Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». – Харків, 2015. – Вип. № 48. – С. 109–118.

10. Ліщинська О.А. Каузальна модель механізмів впливу деструктивного культу на особистість / О.А. Ліщинська // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2016. – №1 (52)– С. 60–64.
11. Мироненко В.І. Смилова регуляція агресивної поведінки в молодіжних неформальних групах скінхедів та неонацистів / В.І. Мироненко // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2011. – Вип. 27 (30). – С. 57–67.
12. Новак Т.В. Підходи до дослідження феномена контркультури / Т.В. Новак // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія «Філософія». – 2012. – № 9/2. – С. 25–30.
13. Пустовалов І.В. Модель розвитку ціннісно-смиислової сфери підлітка / І.В. Пустовалов // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Психологічні науки». – 2015. – Вип. 6. – С. 100–106.
14. Рева М.М. Особливості життєвої перспективи в підлітковому та юнацькому віці / М.М. Рева // Психологія і особистість. – 2015. – № 2. – Ч 1. – С. 126–139.
15. Седих К.В. Делінквентний підліток : навч. посіб. / К.В. Седих, В.Ф. Моргун. – К. : Видавничий дім «Слово», 2015. – 272 с.
16. Седих К.В. Міфологізація свідомості як ознака суспільно-політичної кризи / К.В. Седих // Проблеми сучасної психології : Збірник Наукових праць К-ПНУ імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка. – 2015. – Вип. 29. – С. 626–635
17. Сошина Ю.М. Цінності та ціннісні орієнтації в системі ціннісно-смиислової сфери підлітка / Ю.М. Сошина // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць К-ПНУ імені І. Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2013. – Вип. 22. – С. 530–539.
18. Тітов І.Г. Місце та роль світогляду в структурі свідомості / І.Г. Тітов // Психологія і особистість. – 2015. – № 2. – Ч 1. – С. 45–57.
19. Тітова Т.Є. Смислові аспекти саморегуляції особистості / Т.Є. Тітова // Психологія і особистість. – 2016. – № 1. – С. 217–225.
20. Товканець О.С. Молодіжна субкультура і девіантна поведінка / О.С. Товканець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія «Педагогіка, соціальна робота». – 2011. – Вип. 22. – С. 170–172.
21. Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах: монографія / Л.В. Гончар, Т.В. Кравченко, І.М. Мачуська, та ін.; за заг. ред Л.В. Гончар. – Харків : «Друкарня Мадрид», 2016. – 176 с.
22. Яновська Т.А. Психологічні особливості становлення ідентичності у дітей підліткового віку / Т.А. Яновська // Психологія і особистість. – 2015. – №2. – Ч 1. – С. 155–167.

В.А. Лавриненко

ОСОБЕННОСТИ СМЫСЛОВОЙ СФЕРЫ ПОДРОСТКОВ ИЗ НЕФОРМАЛЬНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ АГРЕССИВНОЙ И РОМАНТИКО-ЭСКАПИСТСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

В статье анализируются особенности ценностно-смысловой сферы подростков из неформальных объединений агрессивной и романтико-эскапистской направленности. Представлены актуальные исследования возрастной специфики влияния субкультур на становления смысловой сферы подростков и влияния субкультур на осмысление жизни молодежи. Проанализированы результаты исследования смыслового жизненных ориентаций, смыслового кризиса, структурных и содержательных компонентов смысловой сферы подростков из субкультур различной направленности. Определено влияние дискурсов субкультуры на формирование смысловой сферы подростков.

Ключевые слова: *смысловая сфера, неформальные объединения, структурные и содержательные аспекты смысловой сферы личности, дискурсы субкультуры.*

V. Lavrinenko

THE SPECIFICITY OF MEANING SPHERE OF ADOLESCENT'S FROM INFORMAL UNIONS OF AGGRESSIVE AND ROMANTIC-ESCAPIST ORIENTATION

The article analyzes the features of meaning sphere of adolescent's from informal unions of aggressive and romantic-escapist orientation. The main actual scientific researches of adolescent's meaning sphere formation, the role of self-esteem, reflection and identity in this process are described. The actual investigations of the specificity of youth subcultures, its influence on the youth's socialization and social-psychological determinants of adolescent's entrance the informal unions are discussed.

Also, the methods and the sample of empirical research are presented. The analysis of results of empirical research of adolescent's from different subcultures sense of life orientations and sense of life crisis, structural and content meaning sphere characteristics are submitted. The quantitative and qualitative analysis of research of meaning sphere of respondents, the specificity of their life meanings, manifestations of sense of life crisis in prevailing meaning constructs that adolescents from different subcultures use in interpretation of events of their life and deeds of surrounding people are implemented. The meaning constructs that adolescents use in self descriptions and descriptions of the role of subculture in their life are outlined. The parameters that reflects the specificity of influence of subculture discourses on the process of adolescent's meaning constructing are described. The differences of these parameters in the adolescents from informal unions of aggressive and romantic-escapist orientation meaning of life are discussed.

Keywords: *meaning sphere, informal union, structural and content meaning sphere characteristics, subculture discourses.*

Надійшла до редакції 27.12.2016 р.